

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA AŞİRET İDARESİ: AŞİRET MÜDÜRLÜĞÜ*

*Fatma AKIN***

Öz: Osmanlı taşra idaresinde 1842 yılında muhassıllık sisteminin kaldırılmasıyla eyalet-sancak-kaza şeklinde idarî bir düzenlemeye gidilmiştir. 1842 düzenlemesinde aşiretlerle ilgili bir hüküm bulunmamakla birlikte aşiretleri ilgilendiren tarafları, kazanın idari bir birim olarak kurulması ve müdürler tarafından idare edilmeye başlanmasıydı. Nitekim, bu tarihten sonra kaza teşkilatına ve kazaya atanan müdürlerin usullerine göre aşiretlere de kaza statüsü verilip idarelerine müdürler tayin edilerek “aşiret müdürlüğü” olarak da adlandırılabilir bir yapının ortaya çıktığı görülmektedir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren çıkarılan 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerinde de aşiretlerle ilgili hükümler bulunmamakla birlikte aşiret müdürlüğü, yüzyılın sonuna kadar tüm aşiretlere teşmil edilmeye devam etmiştir. Bu çalışmada aşiret müdürlerinin 1842’den başlayarak 19. yüzyılın ikinci yarısını kapsayan süreçteki atamaları ve azledilmeleri, maaşları ve görevleri ile aşiret idaresindeki işlevleri ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra önceki yüzyıllardaki aşiret idaresiyle olan benzerlikleri üzerinde de durulmaktadır.

Anahtar kelimeler: 19. yüzyıl aşiret idaresi, aşiret müdürü, kaza idaresi, konar-göçerler, merkezileşme, modernleşme.

Tribal Administration in the Second Half of the 19th Century: The Directorate of Tribes

Abstract: The abolishment of the system of “Muhassıllık” in the rural administration of the Ottoman Empire in 1842, paved the way for new administrative regulations called the “eyalet-sancak-kaza” system. Although by then there were no specific tribal laws, in 1842, issues related to tribes were dealt by an administrative unit established at the kaza level, headed by a director. As a result, a structure called "tribal directorate" emerged after this date, granting a kaza status to tribes in accordance to the procedures of the district organization that were governed by directors assigned to the districts. In the 1864 and 1871 Provincial Regulations, there were no specific tribal provisions, however, the tribal directorate continued to be introduced to all tribes until the end of the century. This study examines the responsibilities, salaries, assignment and dismissal and functions of the officials of the Directorate of Tribes from 1842 throughout the second half of the 19th Century. Moreover, the work emphasizes the similarities of tribal administration in the previous centuries.

Keywords: 19th century tribal administration, directorate of tribes, kaza administration, nomads, centralization, modernization.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 09.10.2019 - 10.03.2020

** Arş.Gör., Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Çorum, Türkiye. fatmaakin@hitit.edu.tr, ORCID: 0000 0001 6649 2026.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyılın ortalarından itibaren taşra idaresinin merkezileştirilmesi bağlamında çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan ilki, Tanzimat Fermanı'nda ilan edildiği üzere iltizam sisteminin kaldırılmasına paralel olarak vergi tahsildarlığı olarak da nitelendirilen muhassıllık sisteminin getirilmesidir. Bununla birlikte muhassıllık her ne kadar idarî bir düzenleme olarak nitelendirilse de taşrada mahallî meclislerin başlangıç noktası olması dışında herhangi bir değişiklik getirmediğinden aslında daha çok malî bir yapılanmadır (Efe, 2002, ss. 11-13).

1842 yılında muhassıllık sistemi, beklenen fayda hâsıl olamadığı için kaldırılmıştır (Efe, 2002, ss. 109-111). Ardından 19. yüzyılda taşrada idari anlamda ilk değişiklik gerçekleştirilerek 1842 düzenlemesi yapılmıştır. Buna göre iltizam sistemine geri dönülerek idari yapı, eyalet-sancak-kaza şeklinde düzenlemiştir. Böylece başta vali yönetiminde eyaletler yer alırken, eyaletten sonra kaymakamların idaresinde sancaklar bulunmaktadır (Çadırcı, 2013, s. 236). Sancaklardan sonra ise idari bir birim olarak birkaç köyün birleştirilmesiyle meydana gelen kaza gelmektedir (Akyıldız, 2015, s. 76). 1842 düzenlemesinin aşiretlere yansıyan en önemli tarafı ise aşiretlere kaza statüsü verilerek idarelerine müdürlerin atanmasıdır.

1842 eyalet düzenlemesi, ilave ve eklemelerle 1864 vilayet nizamnamesine kadar yürürlükte kalmıştır. Rusya ile yapılan Kırım Savaşı ve hemen akabinde 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı'nın çeşitli çevrelerden muhalefete sebep olması, diğer yandan ülke genelinde yaşanan isyanlar, 1861'de Cebel-i Lübnan Nizamnâmesi'nin ilan edilmesiyle sonuçlandı. Hem Lübnan'a verilen yeni statünün başka vilayetlere de sıçrayacağı endişesi hem de Sadrazam Fuad Paşa'nın Dışişleri Bakanlığı döneminde Suriye'de bulunduğu süre zarfında vilayetlerle ilgili yeni bir düzenlemenin yapılması gerektiğinin farkında olması, merkezî hükümeti yeni bir nizamnâme hazırlığına sürükledi. Neticede Niş Valisi Mithat Paşa'nın da davet edilmesiyle İstanbul'da idarî yapının görüşülmesi için bir komisyon toplandı (Ortaylı, 2011, s. 429; Reyhan ve Önen, 2011, ss. 185-186; Davison, 2005, s. 144). Bunun sonucunda bir vilayet nizamnâmesi hazırlandı. Ancak, Cevdet Paşa'nın imparatorlukta her bölgenin farklı özelliklere sahip olduğu ve vilayet nizamnâmesi uygulanırken bunun da dikkate alınması gerektiği konusundaki ısrarı üzerine ilk uygulama için Tuna Vilayeti seçildi. Böylece hazırlanan nizamnâme biraz farklı ama büyük oranda aynı içeriğe sahip olarak 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi adı altında ilk önce Tuna'da yürürlüğe konuldu (Kılıç, 2005, ss. 101-102).

Tuna vilayetinde Mithat Paşa iyi sonuçlar elde etti (Seyitdanlıoğlu, 1996a, s. 77). Bunun üzerine 1864 Vilayet Nizamnâmesi, 1867'de ülke genelinde yaygınlaştırıldı. Yeni vilayet nizamnâmesiyle vilayetler livalara, livalar kazalara

ve kazalar köylere (vilayet-liva-kaza-köy) taksim olundu. Vilayet valilere, sancaklar mutasarrıflıklara, kazalar kaymakama, köyler ise muhtar (vilayet-vali, liva-mutasarrıf, kaza-kaymakam, köy-muhtar) idaresine verildi (Tural ve Çapar, 2015, s. 374).

19. yüzyılın başlarından itibaren başlayan Girit meselesinin 1866'da adadaki Rumların Osmanlı Hükümetine isyan etmesiyle karmaşık bir hâl alması üzerine 1867'de Girit için de bir vilayet nizamnâmesi hazırlanmış, 1868'de ilan edilmiştir. 1871'e gelindiğinde ise eyalet/taşra/vilayet idaresinde yeni bir idarî yapılanma gereği hissedilerek 1871 tarihli "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnâmesi" yayımlandı. Bu, aslında tamamen yeni bir nizamname olmayıp 1864 tarihli nizamnâmeyi tamamlayıcı nitelikteydi. Buna göre vilayet-liva-kaza-nahiye-köy şeklinde bir idari yapı kurulmakta ve her kademenin yönetimi, ayrıntılı bir şekilde belirtilmekteydi (Önen ve Reyhan, 2011, ss. 191-196; Seyitdanlıoğlu, 1996b, ss. 2-4).

Aşiretlerin idaresi ile ilgili olarak 1871 nizamnâmesinin getirdiği en önemli husus, nahiye teşkilatının oluşturulmasıdır. Nitekim, bazı aşiretlere bu düzenleme ile nahiye statüsü verilerek idarelerine müdürler atanmıştır (Ortaylı, 2011, s. 103). Fakat aşiretlerin müdürlük ile idare edilmeye başlaması, 1871'de nahiye teşkilatının kurulmasından çok daha önce 1842 düzenlemesiyle olmuştur.

Vilayet Nizamnâmeleri Öncesinde Aşiret Müdüriyeti

Aşiret Müdürünün Atanması ve Azledilmesi

Klasik dönemde Osmanlı İmparatorluğunda konar-göçer aşiretlerin idaresi il/ulus adıyla kurulan bir teşkilat çerçevesinde yapılmaktaydı. İl teşkilatı, en üstte il bulunmak üzere boylara ve cemaatlara ayrılmıştı. İl'in adlı işleri için merkezden kadı atanırken, mali anlamda idareleri merkezden "Türkmen Ağası" da denilen voyvodalarla sağlanmaktaydı. Aşiretlerin birleşmeleri ile meydana gelen boyun idaresi, bir boy beyi tarafından yapılmaktayken, aşiretlerin her birisi ise kendileri tarafından seçilen kethüdalarca yönetilmekteydi. Bu şekilde düzenlenmiş olan il teşkilatlarına, Osmanlı idarî yapısı içerisinde sancak veya kaza statüsü verilmiştir (Sümer, 1949, s. 517; Gündüz, 2010, ss. 43-49; Orhonlu, 1987, ss. 14-15).

19. yüzyıla gelindiğinde ise aşiretlerin bir kısmı yerleşik hayata geçerken il/ulus teşkilatlarının da pek çoğu dağılmış, aşiretler de parçalanarak küçülmüşlerdi. Bu nedenle 19. yüzyılda özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanını takip eden yıllarda konar-göçer aşiretlere bir düzen verilmesi gerektiği mahallî idareciler ve merkezî hükümet tarafından dile getirilmekteydi. Bununla birlikte aşiretlerin geniş bir coğrafyada dağınık olarak bulunmaları, idareleri için yapılacak olan bir düzenlemeyi de detaylı bir araştırmaya ve zamana muhtaç kılmaktaydı. Bu sebepten aşiretlerin idarelerinin düzenlenmesi ile ilgili düşünceler, ileride icabına bakılmak üzere ertelenmekteydi (HAT 1423/58219, ty.).

1842’de idarî anlamdaki ilk eyalet düzenlemesinin ardından aşiretlere müdür atanması ile ilgili bazı fikirler tartışılmaya başlanmıştır. Fakat aşiretlere müdür atanması ile ilgili olarak ilk başlarda merkezî hükümet, çekingen davranmaktaydı. Mirveys Aşireti ahalişi, merkeze yazdıkları arzuhallerinde Cihanbeyli Aşireti beyi Alişan Bey’in aşiret halkına yaptığı baskılardan şikâyet ederek Alişan Bey’in kendilerine müdahale etmesinin engellenmesini istemişlerdi. Konu, Meclis-i Vala’da uzun süre tartışıldıktan sonra sorunun çözümünün “mîr-i aşiret” unvanının kaldırılarak aşiretlere müdür atanması yoluyla mümkün olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak aşiretlerin müdürlük ile idare edilmesini öngören sistemin tüm aşiretlerde uygulanışı, o yıl içerisinde yetişmeyeceğinden tüm aşiretleri kapsayan bu düzenlemenin ileri bir tarihe ertelendiği görülmektedir (Ayniyat d. 386, ss. 1-2-3, 2 B 1260, 18 Temmuz 1844).

Merkezî hükümetin aşiretlerin müdürlük ile idare edilmesi hususunu ileri bir tarihe ertelemesinin başka bir sebebi de aslında konu hakkında hiçbir ön çalışmanın yapılmamış olmasıydı. Fakat ilerleyen tarihlerde Ankara valisi olan ve aşiretlerin iskânında önemli hizmetleri bulunan Mehmet Vecihi Paşa’ya aşiret müdürlüğü hakkındaki düşüncelerinin sorulması, konunun araştırılmaya başlandığını göstermektedir. Ancak, Paşa’ya göre müteferrik surette birkaç yerde bulunan aşiretlerin buldukları kazadan ayrı bir şekilde müdürlük şeklinde idare edilmesi, bir yerde oturan aşiret müdürünün diğer bölgelerde bulunan aşiret halkına hâkim olamaması nedeniyle başarısız olmaya mahkûmdu. Çünkü müdürün bulunduğu yerin dışındaki aşiret halkına müdahale etmesini gerektiren bir durum yaşandığında onun olaya dâhil olması gecikeceğinden idarî anlamda beklenen faydanın hâsıl olması mümkün değildi. Diğer yandan olaya yerli ahalinin idarecileri müdahale ettiğinde aşiret halkı “Bizim müstakil beyimiz var.” diyerek buna izin vermeyecekti. Dolayısıyla Vecihi Paşa, aşiretlerin idaresinin ayrı bir müdürlük şeklinde değil de buldukları kazaların veya köylerin idarecileri tarafından yapılmasını önermiştir (A.MKT.UM, 1/49, 17 Ca 1265, 10 Nisan 1849).

Buna rağmen aşiretlerin “aşiret müdürü” ile idare edilmesinin yüzyılın ortalarından itibaren giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Çünkü aşiretlerle ilgili karşılaşılan problemlerde idarelerine müdür atanması, zamanla bir çözüm yolu olarak görülmeye başlanmıştır¹. Diğer yandan bu uygulamanın başarılı sonuçlar vermesi de aşiret müdürlüğünün giderek yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Hatta bir müddet sonra aşiretlerin yönetimi ile ilgili sorunlarda çözümünden ziyade

¹ Horzum Aşireti vergileri üzerinde mültezimlerin yolsuzluklarının önlenmesi için tek yol, aşiretin bir müdür ile yönetilmesi idi (Ayniyat d. 422, s. 14, 8 C 1267, 10 Nisan 1851). Mardin tarafında bulunan Kiği ve Milli Aşireti halkının ağalarının zulmünden kurtarılmasının yolu ağaların sürgün edilerek, aşiretlerin müdürlük ile idare edilmesi idi (A.MKT.UM, 445 / 9, 13 C 1277, 27 Aralık 1860).

aslında problemin aşiretin müdürlük ile idare edilmemesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir².

Böylece aşiret idaresinde gittikçe yaygınlaşan müdürlük, 1842 eyalet düzenlemesinde sancaklardan sonra yer alan kaza müdürleri ile benzer statülerde atanmaktaydı. Öncelikle kaza müdürleri atanırken “eşraf-ı hanedan”dan bir kimse, ahali tarafından seçildikten sonra ilk olarak vekâleten atanmakta; merkezî hükümet tarafından onaylandıktan sonra da asaleten ataması gerçekleşmekteydi (Akyıldız, 2015, s. 76; Çadircı, 2013, s. 242). Aşiret müdürlerinin atanmasında da önce aşiret ahalisinden birisi vekâleten atanmış, ardından merkezî hükümetin onayıyla asaleten ataması tamamlanmıştır³.

Bununla birlikte merkezî hükümet, aşiret içerisinden seçilen kişilerin müdür olarak atanmasına her zaman sıcak bakmamaktaydı. Özellikle coğrafi olarak önemli bir konumda bulunan aşiretlere atanacak müdürlerin aslında merkezden gönderilmesi gerektiğinin daha doğru olduğu vurgulanmıştır. Fakat aşiret müdüriyeti hususunda temel nokta, aşirete vâkıf bir kimsenin olmasıydı. Bu nedenle nihayetinde aşiret içerisinden seçilen kişiyi kabul etmek zorunda kalınmaktaydı⁴. Dolayısıyla aşiretlere çoğunlukla ahalinin seçtiği bir kişi, müdür olarak atanmıştır. Hatta genellikle ahali, merkeze sundukları arzuhal ve dilekçelerinde seçtikleri bir kişinin maaşının aşiretlerinin vergisine ilave edilerek karşılanmasını kabul ederek kendilerine müdür tayin edilmesini talep etmiştir (Ayniyat d. 444, s. 95, 23 B 1275, 26 Şubat 1859). Aşiret ahali tarafından müdür olarak atanması istenen ve merkezî hükümet tarafından onaylanan kişiler ise çoğu

² Adana meclisinin mazbatasına göre Adana bölgesinde Tecirli Aşireti ahalisinin eşkıyalık hareketleri içerisinde yer almasının sebebi müdürlük ile idare edilmemesinden kaynaklandığı gibi Bozdoğan Aşireti gibi nüfus olarak kalabalık bir aşiretin idare edilememesinin sebebi de tek bir müdür tarafından idare edilmeye çalışılmasıdır. İ.MVL, 474 / 21455, 7 S 1279 (4 Ağustos 1862).

³ Milli Aşireti müdürlüğünde vekâleten bulunan Ali Bey’in asaleten atanmasının halk tarafından istenmesi üzerine Ali Bey merkezî hükümet tarafından asaleten atanmıştır (Ayniyat d. 418, ss. 63, 28 N 1266, 17 Ağustos 1850). Benzer şekilde Bulaçlı Aşiretinde vekâleten müdür olarak bulunan Rüstem Efendi’nin asaleten atanması Meclis-i Vala’nın onayıyla gerçekleştirilmiştir (Ayniyat d. 447, ss. 94, 4 Ca 1277, 18 Kasım 1860).

⁴ Erzurum vilayetinden Zilan Aşireti ağası Kasım Ağa’nın aşirete müdür tayin edilmesi istendiğinde merkezi hükümet aşirete böyle bir atamanın yapılmasının uygun olmadığı aslında merkezden yapılmasının daha doğru olacağını ifade etmiş ve konu ile ilgili bölgede bazı araştırmalar yapılmasını istemiştir (A.MKT.UM, 72 / 30, 28 L 1267, 26 Ağustos 1851). Daha sonra aşiretin hem İran sınırında bulunması hem de büyük bir aşiret olması sebebiyle Zilan aşiretine atanan Kasım Ağa’nın müdürlüğü onaylanmıştır (Ayniyat d. 425, ss. 142, 24 N 1268, 12 Temmuz 1852).

zaman aşiretin beyi veya ileri gelenlerinden birisi olmuştur⁵. Dolayısıyla önceki idare şeklinde aşiret beyi olan kişiler, genellikle yeni idarî yapı çerçevesinde müdür olarak tayin edilmekteydi. Beylerin müdürlükte tercih edilmesinde onun aşiret üzerindeki nüfuzu ile malî gücü etkiliydi. Diğer yandan aşiret bey veya ileri gelenlerinin devlet ile olan iletişiminin sağlanması, vergi kayıtlarının tutulup tahsilatların gerçekleştirilebilmesi noktasında aşiret halkına nispetle okur-yazar olmalarının müdür olarak atanmalarında etkisi büyüktü⁶. Okur-yazarlığın, malî gücün ve aşiret üzerindeki nüfuzun müdür atamalarında etkili olması, bu görevin babadan oğula geçmesine de zemin hazırlamıştır. Öyle ki aşiret ahali, müdür olarak bulunan aileden memnun olduğu durumlarda babadan sonra görevin oğluna geçmesini talep eden isteklerde bulunmuşlardır⁷.

Öte yandan kaza müdürleri atanırken onların ahali üzerindeki usulsüz hareketlerini önlemek maksadıyla kefalete bağlanmaları uygulaması benimsenmekteydi (Çadircı, 2013, s. 241). Buna paralel olarak aşiret müdürlerinin atanması sırasında da atanacak müdürün kefalete bağlanması merkezî hükümet tarafından talep edilmekteydi. Buna göre aşiret müdürü, ahaliye fazladan para talep etmeyeceğine ve çeşitli uygunsuzluklarda bulunmayacağına dair taahhütte bulunmaktaydı⁸.

Aşiret idaresinin atama yoluyla müdürlere bırakılması ve müdürlerin maaşlı birer memur hâline getirilmesi, müdürün aşiret halkına karşı kötü muamelesi karşısında halkın bu kişiyi merkeze şikâyet ederek azledilmesini isteme hakkı tanımıştır⁹. Merkezî hükümet, böyle durumlarda çoğu zaman olayla ilgili detaylı bir tahkikat yapılmasını istemekte ya da aşiret ahalisinin şikâyetlerini haklı görerek müdürü doğrudan azletmekteydi (Ayniyat d. 447, s. 163, 1 C 1277, 15

⁵ Bunun örneklerini artırmak mümkün olmakla birlikte örneğin, Zilan aşiretine atanan Kasım Ağa, aşiretin ağası bulunan kişidir (İ.MVL, 239 / 8540, 2 N 1268, 20 Haziran 1852). Rışvan aşiretine müdür olarak atanan Hüseyin Bey de yine aşiret beyidir (A.MKT.NZD, 105 / 46, 22 Ra 1270, 23 Aralık 1853).

⁶ Bayezid bölgesinde bulunan Cemadanlı Aşiretine müdür olarak atanması istenen Hüseyin Bey'in okur-yazar ve eğitilmiş olması tercih edilmesinde önemli bir etken olmuştur (ŞD, 1505 / 48, 25 M 1297, 8 Ocak 1880).

⁷ Adana'da Karsantı aşireti müdürü bulunan İsmail Ağa'nın öldürülmesi üzerine yerine oğlu Halil Ağa atanmıştır (A.MKT.NZD, 180 / 50, 24 B 1272, 31 Mart 1856). Benzer şekilde Kayseri'de bulunan Avşar aşireti müdürü Çerkez Bey'in vefaati üzerine yerine oğlu Hacı Bey atanmıştı (Ayniyat d. 444, s. 164, 3 Za 1275, 4 Haziran 1859).

⁸ Urfa tarafında bulunan Milli aşiretine atanan Ali Bey'den atama sırasında bu türden bir taahhüt alınması hükümet tarafından istenmişti (Ayniyat d. 418, ss. 63, 28 N 1266, 17 Ağustos 1850).

⁹ Haremeyn Aşireti gönderdikleri arzuhallerinde müdürleri Abidin Bey'in halktan usulsüz para toplaması, fazla vergi tahsil etmesi gibi nedenlerden dolayı azledilerek, zimmetinde bulunan haksız yere topladığı paraların da aşiret ahalisine geri verilmesini talep etmişlerdi (Ayniyat d. 1784, ss. 42, 15 Ra 1267, 18 Ocak 1851).

Aralık 1860). Müdür, azledildikten sonra işlediği suça göre zaman zaman cezalandırılarak sürgün edilmekteydi¹⁰.

Müdürün azlını gerektiren başka bir husus, kişinin görevini ifa edemeyecek kadar yaşlanması ve yavaşlamasıydı. Nitekim İçil sancağında bulunan Keşlü aşireti müdürü Hafız Ağa, ağırlığından ve yavaşlığından dolayı azledilmiştir (Ayniyat d. 444, 2 N 1275, 5 Nisan 1859). Çok daha nadir olarak aşiret müdürünün kendisinin istifa ettiği de görülmekteydi. Bu gibi durumlarda vekâleten birisi tayin edilerek aşiretin idaresi sağlanmakta; daha sonrasında ise asaleten atama gerçekleştirilmekteydi¹¹.

Aşiret Müdürünün Maiyeti

Kazalar teşkil edilip idarelerine müdürler tayin edilirken ilk başlarda onların maaşa bağlanması düşünülmüşse de sonradan bundan vazgeçilmişti. Fakat daha sonra kazanın büyüklüğüne göre paranın kaza ahalisinin vergisine eklenerek ödenmesi koşuluyla müdürlere maaş tahsis edilmişti (Çadırcı, 2013, s. 241). Buna bağlı olarak aşiret müdürleri de aşiret vergisine ilave edilmek şartıyla maaşa bağlanmışlardır.

Müdürlere ödenen maaşlar, aşiretin büyüklüğüne ve aşiretin bulunduğu konuma göre değişkenlik göstermiştir. Nüfus olarak kalabalık olan ve sınır bölgesi gibi önemli bir coğrafyada bulunan aşiretlerin müdürlerine diğerlerine oranla daha fazla maaş ödenmiştir. Örneğin, sınır bölgesinde yer alan ve kalabalık olan Zilan aşireti müdürü Kasım Ağa'ya oldukça yüksek bir maaş olan iki bin kuruş, tahsis edilmiştir (İ.MVL, 239 / 8540, 2 N 1268, 20 Haziran 1852). Benzer şekilde yine sınır bölgesinde bulunan ama nüfus olarak kalabalık olmayan Cemadanlı aşireti müdürü Hüseyin Bey, dört yüz kuruş maaş almaktaydı (ŞD, 1505 / 48, 25 M 1297, 8 Ocak 1880).

Öte yandan aşiret müdürleri, devlete yaptıkları iyi hizmetleri karşılığında hem hükümete olan bağlılıklarının hem de bundan sonraki süreçte şevk ve gayretlerinin artırılması için mükâfatlandırılmaktaydılar. Bu durum çoğunlukla onlara devlet katında rütbelerin ve nişanların verilmesi şeklinde

¹⁰ Tarsus sancağında Karakayalı Aşireti müdürü Mehmet Efendi'nin aşiret içerisindeki usulsüz uygulamaları nedeniyle ceza kanununun 109. Maddesine göre cezalandırılarak topladığı akçenin iki katı kendisinden alınmış, rüşvet almış olması sebebiyle de 68. Maddesine göre sürgün cezasına çarptırılmıştı (Ayniyat d. 447, s. 142, 16 B 1277, 28 Ocak 1861). Başka bir örnekte Cihanbeyli aşireti müdürü Alişan Bey'den ahalinin şikayetleri üzerine Alişan Bey müdürlük görevinden alındığı gibi haiz olduğu ıstabl-ı amire müdürlüğü rütbesi de alınarak süresiz olarak Tokat'a sürüldüğü görülmektedir (A.MKT.NZD, 14 / 90, 1 Za 1266, 8 Eylül 1850).

¹¹ İçil sancağında bulunan Keşlü aşireti müdürü Halil Ağa'nın istifası üzerine yerine vekâleten müdür atanan Rüstem Ağa'nın asaleten atanması gerçekleştirilmiştir (Ayniyat d. 447, s. 94, 4 Ca 1277, 18 Kasım 1860).

gerçekleşmekteydi¹². Diğer yandan onlar, aşiretin idaresini beklenen şekilde yerine getirmeleri durumunda da devlet tarafından taltif edilmekteydiler¹³.

Aşiret Müdürünün Yetki ve Sorumlulukları

Kazaların idarî bir birim olarak kurulmasının amacı vergilerin tahsilini kolaylaştırmak, halkın huzur ve asayişini temin etmektir (Çadırcı, 2013, s. 241). Benzer şekilde aşiretlere müdür atanması da aşiret idaresinde görülen aksaklıkların ve istikrarsızlıkların önlenmesi, halkın huzur ve güvenliğinin sağlanmasıdır¹⁴. Vergilerin tahsilatının zamanında ve usulüne göre gerçekleştirilmesinden de aşiret müdürü sorumluydu¹⁵. Diğer yandan merkezî hükümetin asker talep etmesi durumunda gerekli askeri aşiretten toplayarak sevk etmek ve kur'a sistemine geçilmesiyle ahalinin buna katılmasını sağlamak da müdürün yetkisinde ve sorumluluğundaydı¹⁶. Bununla birlikte aşiret müdürlerine verilen bu tür yetkilerin ve sorumlulukların kötüye kullanılmasına da rastlanmaktaydı. Öyle ki ahalden bazı kimselerden aldıkları paralar karşılığında kur'adan adam gizledikleri sık sık merkeze yansıyan olaylardandı (ŞD, 2852 / 112, 19 B 1285, 5 Kasım 1868).

Aşiret müdürlerinin asıl yetkisi ve sorumluluğu, ahalinin merkezî hükümet ile olan ilişkileri noktasındaydı. Öncelikle onlar, aşiretlerinin yerleştirilmesinde adeta bunun bir parçasıydı. Nitekim, resmî olarak atanan müdürlerle idarî bir yapı teşkil edilerek aşiretlerin iskânı çoğunlukla müdürler aracılığıyla

¹² Kars sancağında bulunan Cenuki aşireti müdürü gösterdiği iyi hizmetleri karşılığında bundan sonraki süreçte şevk ve gayretlerinin artırılması için dördüncü rütbeden mecdi nişanı ile taltif edilmişti (İ.DH, 473 / 31778, 29 Ca 1277, 13 Aralık 1860). Zilanlı aşireti müdürü Kasım Ağa, ıstabl-ı amire müdürlüğü ve dördüncü rütbeden bir kıta nişanı ile taltif edilmişti (A.MKT.MHM, 97 / 25, 19 M 1273, 19 Eylül 1856). Erzurum'da bulunan Şekfeti aşireti müdürü Ömer Ağa'ya yaptığı hizmetlerinden dolayı beşinci rütbeden bir mecdi nişanı verilmiştir (İ.DH, 669 / 46612, 13 Ca 1290, 9 Temmuz 1873).

¹³ Van'da bulunan Seville aşireti müdürü Hacı Mustafa Ağa, aşiretin idaresinde gösterdiği hizmetleri takdire şayan olarak nitelendirilerek dergah-ı ali kapıcıbaşılığı ile mükafatlandırılmıştır (İ.DH, 796 / 64578, 24 Za 1296, 9 Kasım 1879).

¹⁴ Mardin sancağında çöl tarafında bulunan Kiği aşireti ağası ile Milli aşireti ağası Şeyhmus ağaların halka zulmetmesi üzerine bu kişilerin sürgün edilmesi, aşiretin de bundan sonra müdürlük ile idare edilmesine karar verilmiştir (A.MKT.UM, 445 / 9, 13 C 1277, 27 Aralık 1860).

¹⁵ Şemsiki aşireti müdüründen aşiretin istikrarını sağlamanın yanı sıra aşiret vergisini toplayarak hazineye göndermesi beklenmekteydi (ŞD, 1875/52, 5 B 1302, 20 Nisan 1885). Adana bölgesinde bulunan Karsantı aşireti müdürü İsmail Bey'in vergi tahsili için aşiret oymaklarına gittiği görülmektedir (A.MKT.NZD, 180 / 50, 24 B 1272, 31 Mart 1856).

¹⁶ Bozok'ta Haremeyn aşireti ve Zile yöruklerinin asker kuralarının yapılmasının sorumluluğu müdürlerine bırakılmıştır (İ.MVL, 95 / 1991, 19 S 1263, 6 Şubat 1847).

gerçekleştirilmeye çalışılmaktaydı. Bu sebeple iskân sırasında müdürlükle idare edilmeyen bir aşirete öncelikle bir müdür tayin edilmekteydi¹⁷. Aşiretin iskânı gerçekleştirildikten sonra ise müdüriyet lağvedilerek idareleri yerleştirildikleri kazalara ve nahiyelere bırakılmaktaydı¹⁸.

Diğer yandan 19. yüzyılda aşiretler içerisindeki eşkıya gruplarının uygunsuz hareketlerinin önlenmesi amacıyla ve yerleştirilirken iskân mahallini terk etmeyip ziraat ile meşgul olmalarının sağlanması yani iskânın istikrarı amacıyla aşiret, kefaletle bağlanmakta ve aşiretten taahhüt seneleri alınmaktaydı. Bu tür kefalet ve senetlerde aşiret ahali, merkezî hükümetin öngördüğü şekilde kendilerine tahsis edilen yaylakları çobanları vasıtasıyla kullanacaklarını, yerleştirildikleri yerlerde tarım ile meşgul olacaklarını ve yerli ahaliye kimseye zarar vermeyeceklerini taahhüt etmekteydi¹⁹. Bu senet ve kefaletlerde sorumluluğu her ne kadar oymakbaşıları ve aşiret ileri gelenleri almış olsa da asıl yetki, aşiret müdürüneydi. Çünkü aksi bir durum yaşandığında merkezî hükümetin başvurduğu kişi, aşiret müdürüydü.

Aşiret müdürlerini devlet aşiret ilişkilerinde önemli bir konuma yükselten başka bir husus da onlar tarafından merkezî hükümete yazılan arzuhallerdir. Şöyle ki aşiret ahali tarafından merkezî hükümete yazılan dilekçelerde-eğer aşiret müdürü şikayet edilmiyorsa-çoğunlukla bu tür şeylere ön ayak olan kişi aşiret müdürüydü²⁰. Böylece müdürler, resmî yazılar vasıtasıyla aşiret halkının haklarını kullanmalarını ve devlet ile iletişime geçmelerini sağlamaktaydılar.

Vilayet Nizamnâmeleri Döneminde Aşiret Müdüriyeti

1842 düzenlemesinin ardından 1864'te taşra idari yapısında nizamnâmeler dönemi başlamıştır. Bu bağlamda 1864 Vilayet Nizamnâmesi'nde kazalar,

¹⁷ Tecirli aşiretine iskânları sırasında ehliyetli olarak gösterilen Rüstem kethüda müdür olarak tayin edilmiştir (Ayniyat d. 421, s. 44, 24 Ra 1267, 27 Ocak 1851). Adana bölgesinde bulunan Sırkıntılı aşiretinin Çukurova'da iskân olunması kararı verilmiş ve Murtaza Bey bunun için müdür olarak tayin edilmiştir (Ayniyat d. 447, ss. 155-156, 2 Ş 1277, 13 Şubat 1861).

¹⁸ Adana sancağı dahilinde iskânları gerçekleştirilen Bozdoğan ve Karakayalı aşiretlerinin müdürlüklerine gerek kalmadığından lağvedilmesine karar verilmişti (ŞD, 2114/8, 18 Ş 1286, 23 Kasım 1869). Balıkesir bölgesinde bulunan Kıldonlu aşiretinin iskânının gerçekleşmiş olması nedeniyle müdürlük lağvedilmiştir (A.MKT.NZD, 245 / 1, ty.).

¹⁹ Bununla ilgili bir örnek olarak Karahacılı ve Kürekçi aşiretlerinden alınan senet için bk. (ŞD, 2118 / 60, 9 Mayıs 1295).

²⁰ Boynuinceli aşiretinin müdürleri önderliğinde yazdıkları dilekçe için bk. (İ.MVL, 11 / 178).

kaymakamlar tarafından yönetilir hâle getirilmiştir. Bununla birlikte aşiretlerin müdürlük ile idare edilmeye devam ettiği görülmektedir²¹.

1871 Vilayet Nizamnamesi ile birlikte ise daha detaylı bir şekilde ele alınan nahiye teşkilatının bazı aşiretlerde uygulandığı görülmektedir. Örneğin Erzurum vilayetinde bazı aşiretler, nahiye olarak teşkilatlandırılarak idarelerine müdür atanmıştır. Fakat aşiretlerin nahiye şeklinde müdürler vasıtasıyla idaresi, çoğu zaman bir nahiye içerisinde iki müdürün atanmasına neden olmuştur. Şöyle ki Hertuş aşiretine nahiye statüsü verilerek idaresine nahiye müdürü atanmıştır. Aşiretin bulunduğu yer zaten bir nahiye olduğundan iki müdür yer almıştır (Ortaylı, 2011, ss. 104-106). Bu tür sorunlara rağmen aşiretlerin idaresi ile ilgili karşılaşılan sorunlarda bir çözüm olarak aşiretin nahiyeye dönüştürülmesi, mahallî idareciler tarafından teklif olarak sunulmuştur²².

Öte yandan 19. yüzyılın ikinci yarısında aşiretlerin idaresinde gördüğümüz müdürler, aslında 1842 düzenlemesiyle başlayan bir uygulamadır. Bunun da ötesinde aşiret müdüriyetini eski idarî yapının bir devamı olarak nitelendirmek de mümkündür. Şöyle ki İl teşkilatlarında merkezi hükümet tarafından vergilerin hazineye ulaştırılması amacıyla atanan Türkmen Ağası yerine aşiretlere Kaymakam atamaları görülmüştür. Türkmen Ağasından sonra yer alan Boy Beyleri yerine yeni düzende aşiret müdürleri yer almıştır. Boyu oluşturan aşiretler ise kethüdaların karşılığı olarak bazen aşiret müdürleri bazen de muhtarları tarafından idare edilmişlerdir. Bu durum, aşiret idaresinin taşra idaresinde görülen değişime paralel olarak modernleştirilmesi olduğu gibi bazı değişiklikler de içermektedir. Örneğin, boy beyleri devletten maaş almayı vergiden muaf tutulurken Tanzimat döneminin her alanda getirdiği bir düzenleme olan maaş uygulamasına bağlı olarak aşiret müdürleri maaşlı birer devlet memuru hâline getirilmiştir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğunda eyaletlerin idaresinde merkezî otoritenin tesis edilmesi noktasında 19. yüzyılın ortalarından itibaren yaşanan değişim ve dönüşüm, bu dönemi düzenlemeler ve nizamnâmeler dönemi hâline getirmiştir. 1842 ile başlayan düzenlemeleri, 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnâmeleri takip etmiştir. Yapılan bu değişikliklerde konar-göçer aşiretlerin idaresi ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktaydı. Bununla birlikte aşiret idaresinin de taşra

²¹ İçil Sancağında Bulaçlı Aşireti müdürü Tefik Efendi'nin istifa etmesi üzerine yerine bir başkası 1867 tarihinde müdür olarak atanmıştır (Ayniyat d. 807, n. 1696, 3 M 1284, 7 Mayıs 1867).

²² Dersim vilayetinden gönderilen tahriratta bölgenin ıslahı için aşiretlerin nahiye olarak teşkilatlandırılıp beylerinin müdür olarak atanması teklif olunmuştur (DH.MKT, 1421 / 116, 28 Ş 1304, 22 Mayıs 1887). Başka bir örnek için bk. (ŞD, 1718 / 9, 26 Te1308, 7 Kasım 1892).

idaresindeki dönüşüme uygun olarak değişim geçirdiği görülmektedir. İlk olarak 1842 düzenlemesiyle başlayan bu dönüşümde aşiretlere de kaza müdürlerine paralel olarak müdür atanmıştır. Fakat aşiretler, 19. yüzyıl öncesinde de kaza veya sancak statüsü olarak boy beyleri veya kethüdaları vasıtasıyla idare edilmekteydi. 19. yüzyıldaki asıl dönüşüm, öncelikle onların idaresinin de yeni idarî yapıya uygun olarak değiştirilmesiydi. İkinci olarak ise idarecilerinin yani müdürlerinin eskisinden farklı olarak maaşlı birer devlet memuru hâline getirilmesiydi. Bununla birlikte aşiretlerin idaresinde görülen dönüşüm, merkezden çıkan tek bir kararın veya hükmün tüm aşiretlere uygulanması şeklinde yaşanmamıştır. Daha çok aşiretlerin idaresi ile ilgili merkeze yansıyan sorunların çözümü noktasında dönemin nizamına uygun olarak verilen kararlardır. Aşiret müdüriyetinden aşiret idaresi anlamında olumlu neticeler elde edilmesine paralel olarak zamanla bu uygulama tüm aşiretler üzerinde yaygınlaştırılmıştır.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bab-ı Ali Evrak Odası Ayniyat Defterleri

Ayniyat d. No: 386, 444, 421, 422, 418, 447, 425, 807, 1784.

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Belgeleri (A.MKT.UM).

A.MKT.UM, 445 / 9, 13 C 1277 (27 Aralık 1860).

A.MKT.UM, 72 / 30, 28 L 1267 (26 Ağustos 1851).

Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Odası Belgeleri (A.MKT.MHM).

A.MKT.MHM, 97 /25, 19 M 1273 (19 Eylül 1856).

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Belgeleri (A.MKT.NZD).

A.MKT.NZD, 105 / 46, 22 Ra 1270 (23 Aralık 1853).

A.MKT.NZD, 180 / 50, 24 B 1272 (31 Mart 1856).

A.MKT.NZD, 245 /1, (ty.).

A.MKT.NZD, 14 / 90, 1 Za 1266 (8 Eylül 1850).

Şura-yı Devlet

ŞD, 1505 / 48, 25 M 1297 (8 Ocak 1880).

ŞD, 2114 / 8, 18 Ş 1286 (23 Kasım 1869).

ŞD, 2852 /112, 19 B 1285 (5 Kasım 1868).

ŞD, 1718 / 9, 26 Te 1308 (7 Kasım 1892).

ŞD, 2118 / 60, (9 Mayıs 1295).

ŞD, 1875 / 52, 5 B 1302 (20 Nisan 1885).

İradeler

İ.DH, 473 /31778, 29 Ca 1277(13 Aralık 1860).

İ.DH, 669 / 46612, 13 Ca 1290 (9 Temmuz 1873).

İ.DH, 796 / 64578, 24 Za 1296 (9 Kasım 1879).

İ.MVL, 474 / 21455, 7 S 1279 (4 Ağustos 1862).

İ.MVL, 239 / 8540, 2 N 1268 (20 Haziran 1852).

İ.MVL, 95 / 1991, 19 S 1263 (6 Şubat 1847).

İ.MVL, 11 / 178 (ty.).

Hatt-ı Hümayun

HAT, 1423/58219 (ty.).

Yayınlanmış Kaynaklar

Akyıldız, A. (2015). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim.

Çadırcı, M. (1989). Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876). *Belleten*, LIII(206), ss. 237-247.

Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK.

Davison, R. (2005). *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*. İstanbul: Agora.

Efe, A. (2002). *Muhassıllık Teşkilatı* (Basılmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Gündüz, T. (2010). *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*. İstanbul: Yeditepe.

Kılıç, S. (2005). 1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV(37), ss. 101-102.

Köksal, Y. (2006). Coercion and Mediation: Centralization and Sedentarization of Tribes in the Ottoman Empire. *Middle Eastern Studies*, 42(3), 469-491.

Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul: Eren.

Ortaylı, İ. (2011). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*. Ankara: TTK.

Önen, N ve Reyhan, C. (2011). *Mülkten Ülkeye Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*. İstanbul: İletişim.

Seyitdanlıoğlu, M. (1996a). Yerel Yönetim Metinleri III, Tuna Vilayeti Nizamnamesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5(2), 67-81

Seyitdanlıoğlu, M. (1996b). Yerel Yönetim Metinleri VI 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5(5), 2-4.

Sümer, F. (1949-1950). XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak’ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11(1-4), 509-521.

Tural, E. ve Çapar, S. (2015). *1864 Vilayet Nizamnamesi*. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü.